

Ember Mária

Vonzások és választások

Christa Nickelnek ajánlom (Madrid)

Jehuda Halévi, a kasztíliai, költő volt; minden élmény, érzés, gondolat verssé vált benne. Verssel nyugtázta első ősz hajszála megjelenését is. Jehuda Halévi olyan hiú férfi volt, hogy nem átalotta közölni velünk: „Az első fehérek hajszálát kitéptem”. E győzelmi jelentés után a vers második sora már baljós sejtelemről árulkodik: „De szívem sötét búval lett tele”. Hogy miért? Mert már tudta, hogy az első ősz hajszállal vívott párharcában csak átmeneti időre arathatott diadalt: „Győztem, míg egymaga volt az ellenségem” – állapította meg önironikusan, de „Milesz, ha utána jó a serege?”¹

Efféle négy sorosok természetesen csak olyan tájain teremnek a világnak, ahol az ilyesfajta költészet luxusa megengedhető, gyakorlása elfogadott (az egykor volt arab, japán és kínai, kifinomult kultúrákban például). Utólag „aranykor”-nak, a spanyol–zsidó–arab együttélés aranykorának nevezik történészek és más tudósok azt a talán másfél évszázadot, amíg az Ibériai-félszigeten királyok és királynék nem akarták *irányítani* a haladást.

Jehuda Halévi háborítatlanul követhetett el – már az általunk megismert, szigorúbb rezsimiek szemszögéből nézve – akár hazaárulást is, amikor így írt: „A szívem ott van Keleten – én messzi Nyugaton!”² (Képzeliünk el egy ilyen verskezdetet, mondjuk Gomulka uralkodása alatt, 1968 Lengyelországában!)³ A Kelet Jehuda Halévi tájékozódási rádiusa szerint a bibliai ősök földje volt, az ő szavával: „Cion”, míg ő maga az európai szárazföld nyugati peremén kényszerült élni. Minden bizonytalansággal voltak más művelt kortársai is, akik megvetették az elpuhító nyugati nyugalmat,⁴ s a Közel-Kelet felé tekingettek. Csakhamar elkövetkezett azonban a Nagy Kiűzetés, s attól kezdve nyilván megfordult velük a vers: a szívük ott maradt Nyugaton – és ők a messzi Kelet felé vezető vándorutakon találták magukat.

Vándorlásukban több mint negyven évig az európai szárazföld közönypusztáin át a legnagyobb

meglepetés az askenázi zsidók részéről érthette őket. A turbános-bugyogós „arab pereputty” felbuknásakor a német városokban rég honos hitsorsosok *rümpften die Nase* (magyarul: fintorogtak). Nem engedték be őket a templomaikba!⁵ Megtiltották a házasságot saját gyermekeik és a jövevények között!⁶ Szinte látom a büszke kölni zsidó kereskedőt, akinek ősei még a rómaiakkal érkeztek az utóbb általuk alapított Colonia földjére,⁷ amint a mellényzsebébe mélyesztte a hüvelykujját kétfelől, és szétálló többi ujjával a derekán, akár egy felfuvalkodott kiskakas, magából kikelve kukorékolja:

– Hogy én egy ilyen hidalgóhoz adjam a lányomat?! Így nem akarhat büntetni engem az Örök-kévaló! Nem és nem!

Dehogynem. Még a történelem által rég összeolvasztott, jóvátehetetlenül megfogyatkozott mai zsidóságban is megfigyelhető szefárdok és askenázi egymást kereső vonzalma. A szőkéké és a fekete hajúaké. Ibolyakék vagy szürkés-kék vagy zöldeskék szemek ábrándos villanása dióbarna szempárok felé. Fehér bőrűeket láthatatlan kötelék von barnább bőrűek körébe, sötétebb testek világosabbak közelébe vágyódnak. Sima szálú „szög” hajúak elalélnak a gyönyörűségtől csigákba hulló haj láttán. Pedig hány nemzedéken át kereszteződtek már (ha helyénvaló itt ez a kifejezés), ám hol ez, hol amaz az örökség bizonyul életképesebbnek, a gyerekek, az unokák, a dédunokák hol a spanyol, hol a német jellegzetességeket viszik tovább, s kezdődik megint minden előlről.

„Antagonizmus a népen belül”? A kibékíthető el-lentmondás? Izrael földje irányából is hallani újra meg újra szefárd–askenázi villongásokról. Ahogy például a jiddis idiómát megvetik, elvetik azok, akik a magukét, a ladinót sem becsülik sokra. Szomorú tény, hogy a légerekben rabtartóik nyelvét – és egymást – mégiscsak értették valamelyest azok, akik azt a régi középfelnémet tájnyelvet beszéltek, míg például az olasz és görög deportáltak Ausch-

witzban nemcsak azért hullottak, mint a legyek, mert a lengyel síkságon a Balti-tenger felől átiram-ló, jeges szél a végeérhetetlen hajnali és esti lét-számellenőrzéskor az Appellplatzon jobban legyen-gítette őket, melegebb éghajlat alól elhurcoltakat, mint a többi didergőt, hanem abba is belehaltak, hogy nem tudtak kommunikálni, nem tudták megértetni magukat fogolytársaikkal sem, nem-hogy őreikkel.⁸

Nemrégiben megküldött nekem valaki a tenge-rentúlról egy zsidó freudista-feminista tanulmányt, melyről feltételezte, hogy érdekelni fog,⁹ a sorok kö-zül azonban egészen más bánat hangjai áradtak fe-lém, elnyomva szinte az örök női panaszt egyenjo-gúságunk el nem ismerése miatt.¹⁰ Olyasvalakinek a halk sírását-sóhajtását hallottam ki a szerző által idézett egyik jiddis szövegből, akinek a szíve itt maradt – mondjuk így: Nyugaton, azaz Európában –, míg ő maga a Közel-Keleten kénytelen élni, a bib-liai ősök földjén, mert így hozta a sors, kétezer éves gyökereket kegyetlenül elmetsző történelem. A ver-set 1990-ben írta Irena Klepfisz, címe: Di rayze aheym. Fordítom: Utazás haza. És így szól:

Zi flit	Repül
vi a foygl	mint a madár
vi a mes	mint a kísértet
iber di berg	hegyeken át
ibern yam	tengeren át
Tsurik	Vissza
tsurik	vissza
In der fremd	Idegenben
iz ir heym	van az ő otthona
Do	Itt
ot do	de itt
muz zi lebn	kell neki élni
Ihre zikhroynes	Emlékei
ihre zikhroynes	emlékei

Emlékeivel szemben védtelen az ember. „Ám űzd ki az emlékeket vasvillával – mondhatnám, kissé el-változtatva a horatiusi sort –, vissza fognak térni újra meg újra”, s minél nagyobb hévvel próbáltad elnyomni őket, annál nagyobb erővel fognak feltör-ni megint, a legváratlanabb időben, a legalkalmat-lanabb helyeken. Emlékeit senki sem választhatja meg, még ha új hazát és új identitást választott is. A nosztalgia, az elvágódás, a honvágy irányítha-tatlan, s az életkor előrehaladtával, az öregedés fo-lyamatában mind nyomasztóbban telepszik ránk.

Egyszer csak betolakszik – mondjuk portörítés köz-ben – a tel-avivi háziaszony gondolatai közé egy em-lék, egy jóízű kis traccsolás emléke egy talán rég elporladt szomszédasszonnyal egy nem különöseb-ben hívogató gangon valamely közép(kelet)nyu-gat-európai bérházban; minél köznapibb az emlék, annál veszélyesebb. Itt nem használ nevelés, böl-csesség: hogy amit nem lehet elérni, azt nem sza-bad kívánni... „A szívem ott van Keleten...” „A szí-vem ott van Nyugaton...” „Repül mint a madár mint a kísértet hegyeken át tengeren át...” „Dahin, dahin!”¹¹ „Curikk, curikk!”

Minderről *hivatalosan* nem esik szó – s meglehet, azért írtam ezt az egész hosszú fejtegetést, hogy ezt szóba hozzam. Rokonaink, barátaink és Izrael-ből hazalátogató ismerőseink – vagyis kortársaink, „holocaust-túlélők”, ahogy azt oly diplomatikus-kíméletesen szokás mondani újabban – kivétel nél-kül mind panaszkodnak a gyerekeikre, unokáikra, mert azok hallani sem akarnak az ő emlékeikről. Az egykor volt otthonokról, a nagy és még nagyobb kiűzetések, végső megoldások színtereiről, a szü-lők és/vagy nagyszülők szörnyű élményeiről. Az idő s nemzedék magára marad az emlékeivel.

– Szégyellnek minket! – mondta már nem is ke-seregre, hanem belenyugvó vállrándítással egy ko-rombeli nő.

– Ők előre akarnak nézni, nem hátra! – tette hozzá még nagylelkűbb, még megértőbb gesztus-sal a férje.

Beszélgetésünk folyamán kiderült, hogy ez az asszony is ír. Naplójegyzeteket, ott, Izraelben, ma-gyar nyelven. Meglehet, ilyesmiket (de ezt már csak én képzelem): „Egyedül neked vallhatom meg, kedves naplóm, hogy ma megint az újlaki téglá-gyárban kóvályogtam álmomban. Esett az eső. Folyton esett az eső...” Az unokái, ha akarnák, se tudnák már elolvasni, tette hozzá. Kértem, küldje el nekem, engem érdekelne. Mindjárt láttam a sze-mén, hogy nem fogja. Restelli, de már elfelejtette a helyesírási szabályokat – felelte elhárítólag. A fér-je pedig megismételte:

– Nézzünk inkább a jövőbe!

A jövőbe?... Látom. Innen oda és onnan ide ára-molnak örökké... Keletről Nyugatra és Nyugatról Keletre. Talán remélhető, hogy akadálytalanul fog-ják járni a világot, a müncheni Olympiageländén sem várnak rájuk túszejtők, a Ferihegyi gyorsfor-galmi úton sem akar rájuk lőni senki... Talán.

JEGYZETEK

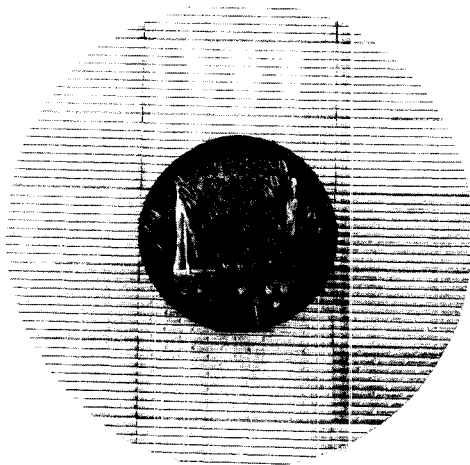
1. Patai József fordítását csak két névelő betoldásával „igazítottam át”. Kiűzetés 1492–1992. *Múlt és Jövő*, Bp., 1992. 3. 30. o.
2. Kardos László fordítása, uo. 31. o.
3. Władysław Gomulka, a Lengyel Egyesült Munkáspárt főtitkára az izraeli–arab fegyveres konfliktus idején rendezett nagygyűlésen felszólította azokat a lengyel zsidókat, akik Izraellel szolidárisak, hogy hagyják el az országot. Ekkor távozott Lengyelországból a maradék maradéka.
4. Az idézett vers folytatása – most a jobb érthetőség kedvéért Patai József fordításában – így hangzik: „...Nyugaton / Hol gyötrelem a gyönyör / És kín a nyugalom...” Uo. a belső borítón.
5. A mai napig eltér bizonyos vonatkozásokban az istentisztelet rítusa az eruópai nagyvárosokban külön megépített spanyol, illetve portugál zsinagógákban a német irányt követő zsidó templomi rendtől.
6. „Történelmi viszonzásul” (?) a XVII. században Németalföldre bevándorolt portugál zsidók közössége megtiltotta a hitközség tagjainak a német zsidókkal való házasságkötést. Sugár Lili: A portugál zsidók exodus, uo. 48. o.
7. Köln példáját azért említem, mert az egykori római Colonia az a város, amelynek magisztrátusához intézett parancsaiban Constantinus császár 321-ben és 326-ban a helybéli zsidókra vonatkozó rendszabályokat is közölte. (Eredetiek a Vatikáni Könyvtárban.) – Hogy a spanyol zsidókkal ellentétben a németföldiek már öltönyt viseltek volna, mellénnyel, az természetesen csak vicc volt részemről. A korabeli ábrázolásokon mindenféle lepleket látni rajtuk. Nachum T. Gidal: Die Juden in Deutschland von der Römerzeit bis zur Weimarer Republik. (A zsidók Németországban a római kortól a weimari demokráciáig) *Bertelsmann Lexikon*, Verlag GmbH. Gütersloh, 1988.

8 „Mi, olaszok megrázó hirtelenséggel ütköztünk a nyelvi sorompóba. [...] Azok a foglyok, akik nem tudtak németül, így kevés kivételtől eltekintve minden olasz, többnyire már az érkezés utáni első tíz-tizenöt nap alatt meghaltak: látszólag az éhség, a hideg, a kimerültség vagy valamilyen betegség végzett velük, a figyelmesebb szemlélő azonban tudja, hogy a tájékozatlanság. Ha képesek lettek volna szót érteni a régebbi rabokkal, jobban tudtak volna tájékozódni; hamarabb jöttek volna rá, hogyan lehet ruhát, cipőt szerezni, lopva élelemhez jutni, kitérni a legnehezebb munkák és az SS-katonákkal való, gyakran halálos kimenetelű találkozások elől, túlélni az elkerülhetetlenül rájuk törő betegségeket. Nem állítom, hogy életben maradtak volna, mindenesetre tovább éltek volna, és több esélyük lett volna rá, hogy kiev.ckéljenek hátrányos helyzetükből.” Primo Levi: *Akik odavezettek és akik megmenekültek*. Európa, Bp., 1990, Betlen János fordítása, 112–116. o., ill. az egész Szót érteni-fejezet.

9. Lefordítom az alcímét, ez közelebb visz a megértéshez: „Az izraeliek és a holocaust-túlélők kapcsolatában a szenvedés stigmája mindinkább nőies vonásnak tekintődik.” További adalékok az elmélethez: Ronit Lentin: *Toward a Theory of the Feminisation of Stigma in the Relations Between Israelis and Holocaust Survivors*, *Women's Studies International Forum* 19. évf. 1–2. szám, 87–97. o.

10. Miként a fenti tanulmány irodalomjegyzékéből kiderül, ilyen művek is készültek és jelentek meg már: Barbara Swirski and Marilyn Safir: *Calling the Equality Bluff: Women in Israel*. (Néven nevezve az egyenlőség blöffjét: a nők helyzete Izraelben), Pergamon Press, New York, 1991.

11. Az elvagyódás klasszikus versében, Johann Wolfgang von Goethe *Mignon dalában* a Délre, Itáliába kívánckozás ismétlődő szavai, jelentésük: „Oda! Oda!”

Böröcz András: *Ülő figurák*
(1997)